

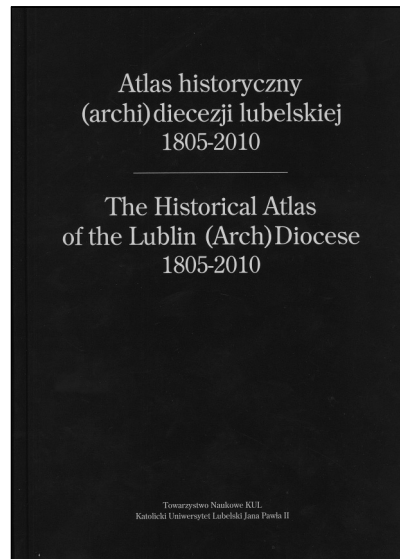
Atlas historyczny (archi)diecezji lubelskiej 1805–2010 (The Historical Atlas of the Lublin (Arch)Diocese 1805–2010),

praca zespołowa pod red. H. Gapskiego, Lublin 2011,
Towarzystwo Naukowe KUL, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II,
ss. 297 (w tym 119 map i 19 wykresów)

Środowisko naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II od początku swego istnienia zajmuje się badaniem historii Kościoła katolickiego na ziemiach polskich. Jedną z form prezentacji wyników badań nad jego strukturą terytorialną jest udostępnianie ich w postaci map i wykresów. Towarzyszyły one najważniejszym publikacjom poświęconym przemianom organizacyjno-terytorialnym Kościoła łacińskiego¹. Podstawową publikacją kartograficzną przedstawiającą strukturę Kościoła w Polsce w epoce nowożytnej jest monumentalny *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*² autorstwa Stanisława Litaka. Badania nad II połową XVIII w. obejmują obecnie nie tylko Kościół łaciński, ale także inne wyznania i obrządku chrześcijańskie oraz judaizm i islam. Ich wyniki w odniesieniu do Korony opublikował niedawno Bogumił Szady (*Geografia struktur religijnych i wyznaniowych w Koronie w II połowie XVIII wieku*³).

Szczególne miejsce w kartografii kościelnej zajmuje powstały w 1956 r. Ośrodek Geografii Historycznej Kościoła w Polsce Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (do 2010 r. Instytut Geografii Historycznej Kościoła w Polsce)⁴. Uczeń skupieni w tej instytucji: m.in. Jerzy Kłoczowski, Zygmunt Sułowski, prowadzili rozległe badania dziejów chrześcijaństwa w Polsce. Od lat 80. XX w. przyjęły one formę atlasu historii społeczno-religijnej Europy

Środkowo-Wschodniej. Powstały m.in. mapy poszczególnych diecezji (płockiej, wileńskiej, kieleckiej, krakowskiej) zamieszczane w publi-

kacjach o ich dziejach czy też mapy struktur Kościoła katolickiego na ziemiach polskich w tomie *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966–1945*. Najnowszym dziełem jest opisywany atlas (archi)diecezji lubelskiej. Jest on też pierwszym tomem serii *Geografia Historyczna Kościoła w Polsce*, zapoczątkowanej przez wspomniany ośrodek.

Atlas historyczny (archi)diecezji lubelskiej 1805–2010 otwiera słowo wstępne metropolity lubelskiego ks. abpa Stanisława Budzika oraz przedmowa Henryka Gapskiego, redaktora publikacji. Następnie wspomniany redaktor w artykule *Atlas (archi)diecezji lubelskiej* przedstawił najważniejsze założenia naukowe dzieła. Wyjaśnił podstawowe pojęcia z nomenklatury kościelnej, przedstawił zarys historii diecezji

¹ M.in. *Kościół w Polsce*, t. 1–2 oraz mapy, Kraków 1969; B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” [dalej: ABMK], 18–24, 1969–1972.

² S. Litak, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Lublin 2006.

³ B. Szady, *Geografia struktur religijnych i wyznaniowych w Koronie w II połowie XVIII wieku*, Lublin 2010.

⁴ Więcej zob.: S. Mielnik, *Działalność Ośrodka Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce KUL*, ABMK, 95, 2011, s. 123–131.

lubelskiej oraz omówił bibliografię dotyczącą kartografii kościelnej.

Historię diecezji lubelskiej przedstawiła szczegółowo Joanna Kumor-Mielnik w artykule *Geografia historyczna Kościoła lubelskiego*. Autorka przypomniała, że podstawową przyczyną powstania diecezji lubelskiej były zmiany państwowe po rozbiorach Rzeczypospolitej. Po pierwszym zaborze Polski w 1772 r. większa część diecezji chełmskiej wraz z Zamościem, a także archidiecezja lwowska, diecezja przemyska, części diecezji krakowskiej, łuckiej i kamienieckiej znalazły się w państwie Habsburgów austriackich. W wyniku postanowień Sejmu Wielkiego z 1790 r., potwierdzonych przez papieża Piusa VI w tym samym roku, z diecezji krakowskiej wydzielono archidiaconat lubelski, który został włączony do diecezji chełmskiej. Zgodnie z postanowieniami konstytucji sejmowej zmieniono tytułaturę biskupa chełmskiego na chełmsko-lubelskiego, chociaż nowa diecezja nie została formalnie zatwierdzona przez papieża. Przetrwiała ona w ustalonych granicach do trzeciego rozbioru Polski w 1795 r. Składała się z 9 dekanatów liczących w sumie 154 parafie. W latach 1795–1805 w strukturach terytorialnych diecezji zaszło jeszcze kilka modyfikacji i ostatecznie od 1802 r. składała się z 10 dekanatów.

Diecezja lubelska została powołana na mocy bulli papieża Piusa VII *Quemadmodum Romanorum Pontificum* z dnia 23 września 1805 r. Postanowienia dokumentu zrealizował delegat apostolski, metropolita lwowski obrządku łacińskiego Kajetan Kicki dopiero 19 października 1807 r. i od tej pory faktycznie zaczęła funkcjonować nowa jednostka. Przez ponad dwa lata od daty ukazania się bulli papieskiej diecezja lubelska zachowała wewnętrzny podział na dekanaty i parafie, jaki ustalił się po trzecim rozbiorze Polski. W 1805 r. w jej granicach funkcjonowało 10 dekanatów: chełmski, chodelski, krasnostawski, kurowski, lubelski, łukowski, parczewski, stężycki, urządowski i zaklikowski. Zmiany w liczbie dekanatów na obszarze diecezji lubelskiej nastąpiły dopiero po wprowadzeniu w życie erygującej ją bulli papieskiej, czyli pod

koniec 1807 r. Wówczas do nowej jednostki zostały włączone dekanaty z sąsiednich diecezji: łuckiej, poznańskiej, płockiej. W 1808 r. została zmieniona struktura i nomenklatura przyłączonych dekanatów. Z byłej diecezji chełmskiej i lubelskiej zachowano 7 dekanatów (chełmski, krasnostawski, kurowski, lubelski, łukowski, parczewski, stężycki), natomiast z przyłączonych utworzono 10 następujących: biały, garwoliński, janowski, kamieńczykowski, latowicki, liwski, międzyrzecki, siedlecki, stanisławowski i węgrowski. Łączna suma wszystkich parafii oraz filii znajdujących się w 1807 r. na obszarze nowo erygowanej diecezji lubelskiej wyniosła 213 (199 parafii i 14 filii). Kolejne zmiany jej terytorium diecezji dokonały się w 1811 r. na granicy z przemyską, która przekazała do niej 4 dekanaty: zamojski, tyszowiecki, hrubieszowski i tarnogrodzki.

W 1818 r. na mocy bulli papieża Piusa VII *Ex imposita nobis*, diecezja lubelska utraciła na rzecz archidiecezji warszawskiej oraz nowo erygowanej diecezji janowskiej, czyli podlaskiej, 12 dekanatów w całości oraz 6 parafii z części dwóch dekanatów. Łącznie odłączono od jej terytorium 153 parafie (w tym 5 filii). Zyskała natomiast od diecezji kieleckiej trzy dekanaty (44 parafie, w tym 9 filii): chodelski, zaklikowski i urządowski. Jednocześnie diecezja lubelska została wyłączona z metropolii lwowskiej i wcielona do nowo powstałej metropolii warszawskiej. Następne zmiany terytorium diecezji lubelskiej dokonały się na skutek ukazu cara Aleksandra II z 10 (22) maja 1867 r. znoszącego diecezję janowską, czyli podlaską. Spowodowało to włączenie jej terenu do diecezji lubelskiej, która wskutek tego powiększyła się o 10 dekanatów i 118 parafii (w tym 5 filii). Po reaktywacji diecezji podlaskiej w 1918 r. na mocy bulli papieża Benedykta XV *Commisum humilitati nostrae* diecezja lubelska została uszczuplona o inkorporowane w 1867 r. tereny. Odłączono od niej wtedy 116 parafii (w tym 3 filie) należących wówczas do 9 dekanatów.

Nowe zmiany terytorialne diecezji lubelskiej dokonały się na skutek postanowień wydanej

w 1925 r. przez papieża Piusa XI bulli *Vix dum Poloniae unitas* zmieniającej granice terytoriów diecezji w Polsce. Do lubelskiej przyłączono wówczas 4 parafie należące do janowskiej, czyli podlaskiej. Sama diecezja lubelska oddała natomiast jedną parafię podlaskiej. Ostatnie zmiany terytorium diecezji w Polsce nastąpiły w 1992 r. na mocy bulli *Totus Tuus Poloniae Populus* papieża Jana Pawła II. Zgodnie z jej postanowieniami diecezja lubelska została podniesiona do godności archidiecezji i stała się metropolią obejmującą również diecezje siedlecką i sandomierską. Diecezja lubelska scedowała 124 parafie (10 dekanatów) diecezji zamojsko-lubaczowskiej oraz 2 dekanaty (28 parafii i 2 samodzielne ośrodki duszpasterskie) diecezji sandomierskiej.

Po szczegółowym przedstawieniu historii zmian terytorium diecezji lubelskiej Joanna Kumor-Mielnik przeanalizowała skrupulatnie organizację sieci dekanalnej (archi)diecezji lubelskiej w latach 1808–2010, rozwój sieci parafialnej oraz rozbudowę sieci kościołów parafialnych w dużych miastach diecezji.

Część zasadnicza *Atlasu historycznego (archi)diecezji lubelskiej* zawiera 119 map i 19 wykresów. Zostały w nich przedstawione cztery zasadnicze grupy zagadnień. Podstawową kwestią poruszaną w przedstawieniach kartograficznych są granice i rozwój terytorialny diecezji lubelskiej. Za punkt wyjścia do analizy jej rozwoju terytorialnego przyjęto stan Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej w 1772 r. Diecezja kilkakrotnie zmieniała swoje terytorium w latach: 1808, 1811, 1818, 1867, 1918, 1925 i 1992. Pewnym uzupełnieniem problematyki jej granic są dwie mapy przedstawiające jej terytorium podczas okupacji niemiecko-sowieckiej w latach 1939–1941 i 1941–1944.

Kolejnym zagadnieniem przedstawionym w postaci map i wykresów jest organizacja terytorialna diecezji (parafie i dekanaty). W atlasie ukazano ciągłość i zmiany tego aspektu w całej jej historii. Pokazano ją na mapach i wykresach w chwili zmian terytorium oraz w innych ważnych momentach historycznych: 1939 i 1966 r. W formie kartograficznej ukazano również sieć parafialną z podkreśleniem

chronologii oraz okoliczności powstania i zaniku parafii. Na mapach dla lat 1870 i 2010 przedstawiono parafie wraz z całą siecią osadniczą ich okręgów, czyli wszystkich miejscowości należących do każdej z nich. Dla głównych miast diecezji (Chełm, Krasnystaw, Kraśnik, Lublin, Świdnik, Puławy) opublikowano plany z ich siecią parafialną, z wezwaniami kościołów parafialnych i granicami dekanatów. Na wszystkich mapach przekrojowych naniesiono obiekty sakralne: kościół parafialny, inny kościół (filialny, rektoralny, zakonny) i kaplica. Umieszczono również informacje dotyczące chronologii budowy oraz rodzaju materiałów użytych do ich wzniesienia.

W atlasie zobrazowano również duchowieństwo i wiernych diecezji lubelskiej. Ukazano kształtowanie się średniej liczby wiernych w parafii i średniej liczby wiernych przypadających na jednego kapłana oraz przestrzenny rozkład średniej wieku kapłanów w diecezji. Przy poszczególnych mapach przekrojowych podano również w zestawieniu tabelarycznym, obok liczby parafii, liczbę duchownych według dekanatów. Na oddzielnej mapie dodano straty duchowieństwa diecezji lubelskiej poniesione w czasie drugiej wojny światowej.

Ostatnim zagadnieniem przedstawionym w atlasie są klasztory i domy zakonne, które zostały przedstawione na 22 mapach i dwóch diagramach dotyczących chronologii obecności poszczególnych zakonów męskich i żeńskich w diecezji lubelskiej. Ukazano również parafie prowadzone przez zakony i zgromadzenia męskie.

W publikacji zamieszczono również wykaz wykorzystanych źródeł do dziejów diecezji lubelskiej o proveniencji kościelnej i państwowej. Szczególnie bogate w informacje indeksy: historyczno-geograficzny i miejscowości, umieszczone zostały na końcu publikacji.

Niezwykle cennym rozwiązaniem technicznym prezentowanego dzieła jest jego struktura dwujęzyczna. Na stronie parzystej umieszczony został tekst w języku polskim, a na stronie nieparzystej w języku angielskim. Również tytuły oraz legendy map i wykresów są dwujęzyczne. Dzięki temu publikacja ma szansę wejść do

międzynarodowego obiegu naukowego, przybliżając problematykę Kościoła lubelskiego uczonym spoza Polski.

Atlas (archi)diecezji lubelskiej 1805–2010 jest pierwszym tego rodzaju opracowaniem prze-

strzeni diecezji Kościoła katolickiego w nauce polskiej. Cieszy więc zapowiedź Ośrodka Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce KUL, że również inne diecezje doczekają się swoich atlasów historycznych⁵. ■

Artur Hamryszczak
Ośrodek Archiwów Bibliotek
i Muzeów Kościelnych
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

⁵ W dniu 17 grudnia 2013 r. Ośrodek Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce KUL uzyskał finansowanie w ramach konkursu OPUS Narodowego Centrum Nauki na wydanie *Atlasu historycznego metropolii przemyskiej (archidiecezja przemyska, diecezja rzeszowska, diecezja zamojsko-lubaczowska) ok. 1340–2013 r.* Zob. *Granty badawcze z Narodowego Centrum Nauki*, „Przegląd Uniwersytecki”, 1 (1470), 2014, s. 29.